

Јелена Бајовић*

Универзитет у Приштини са привременим
седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет
Катедра за руски језик и књижевност
jelena.bajovic@pr.ac.rs

УДК 811.164.3*255.4=161.1

<https://doi.org/10.18485/slavistika.2024.28.1.9>

оригинални научни рад

примљен 8. 5. 2024.

прихваћен за штампу 25. 9. 2024.

Сузана Стојковић

Универзитет у Приштини са привременим
седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет
Катедра за руски језик и књижевност
suzana.stojkovic@pr.ac.rs

ТУРСКА ЦАРЕВИНА У ОЧИМА СРБА И ТУРАКА (НА МАТЕРИЈАЛУ ЊЕГОШЕВА *ШЋЕПАНА МАЛОГ* И РУСКИХ ПРЕВОДА)**

У овом раду анализира се однос према Турској царевини у Његошевом спеву *Шћепан Мали* и руским преводима Владимира Корнилова и Олега Мраморнова, посведочен у репликама представника српског и турског рода. У разматраном периоду Отоманска империја се налази на почетку заласка, Његош то преноси кроз размишљања својих јунака. Културолошки је занимљив и превод на руски језик, с обзиром на то да се руски такође налазио под утицајем туркијских језика, али не турског (као српски) већ других и у значајно мањој мери.

Кључне речи: Петар II Петровић-Његош, спев *Шћепан Мали*, Срби и Турци, руски преводи.

This paper analyzes the attitude towards the Ottoman Empire in the epic *Stephen the Little (Šćepan Mali)* by Njegoš and in the Russian translations by Vladimir Kornilov and Oleg Mramornov, as reflected in the dialogues between representatives of the Serbian and Turkish peoples. During the period in question, the Ottoman Empire was entering its decline, which Njegoš conveyed through the reflections of his characters. The Russian translation is also culturally significant, given that the Russian language, like Serbian, was influenced by Turkic languages, though to a lesser extent and not by Turkish specifically.

Keywords: Petar II Petrović-Njegoš, *Stephen the Little*, Serbs and Turks, Russian translations.

Увод

0. У свом хронолошки последњем спеву *Шћепан Мали* Његош даје широк историјски контекст, који ћемо сагледати кроз реплике представника српског и турског рода. Турски великодостојници помињу значајне исто-

* <https://orcid.org/0009-0009-4332-3284>

** Ово истраживање подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451-03-66/2024-03/200184). Рад је представљен на 62. скупу слависта Србије, одржаном 11–12. јануара 2024. године у Београду.

ријске догађаје (освајање Цариграда, Родоса итд.) који временски нису блиски савременом читаоцу и захтевају посебан коментар.

Такође ћемо показати специфичности посведочене у два руска превода (Владимира Корнилова, који се цитира са ССМ, и Олега Мраморнова, који се цитира са ЛСМ), наведена након српског оригинала. С обзиром на то да су у питању два словенска народа која припадају једном цивилизацијском моделу (у ширем смислу) и истој конфесији, дакле поседују доста подударности – преводи ће бити анализирани фрагментарно.

Турска империја у *Шћепану Малом* и руским преводима

1.1. У комплементарном раду је наведено: „док читамо Његошевог *Шћепана Малог* стиче се утисак да су два основна дијалога у спеву разговор између игумана Теодосије Мркојевића и беглер-бега румели валиса, те разговор који такође води игуман Теодосија са представником руске царице Катарине Друге књазом Долгоруковым. Реплике су пуне мудрости, језички и фразеолошки богате, домишљате, осликавају историју и културолошки код Црногораца” (Бајовић 2022: 314). И Турака, додали бисмо овде. Његош је био одличан познавалац турцизама, турског културолошког кода и историјских прилика у Османској империји.

1.2. У овом раду нас тематски занима разговор између Теодосије Мркојевића и беглер-бега румели валиса, који представља срж турско-српског супарништва и перцепције света – Његош једнако аргументовано брани ставове и једних и других.

Беглер-бег први следећим стиховима показује гордост и самоувереност:

Црногорче, не бива једнако
када није оно што ја мишљах. [ШМ 966–967]

Корнилов добро разуме први наведени стих и даје адекватан превод (у ширем контексту је одражена Његошева мисао):

А вот не все равно, черногорец,
раз уж я рассуждаю иначе. [ССМ с. 198]

Други преводилац, Олег Мраморнов, даје занимљиво преводилачко решење – одлучује се за лексему *едино*, тј. сазвучност са оригиналом. На први поглед се чини да је то преводилачки окационализам, што потврђује и речник у редакцији А. П. Јевгењеве у коме је наведено да је *едино*... „первая составляющая часть сложных слов, соответствующая по значению слову единый (в 1 и 3 знач.)” (РРЈ I 1981: 462); единый ’1. (*обычно с отри-*

цанием) один; [...] 3. один и тот же, общий; одинаковый' (РРЈ I 1981: 463) – дакле није самостална реч, међутим, *Новый словарь русского языка* наводи прилог *едино* (НРРЈ 2000: 441) који по значењу одговара придеву *единый* (2*2) 'один, общий' (НРРЈ 2000: 442). (На наведеном примеру се види колико сваки језик представља динамичну категорију.). Стога се, без обзира на постигнуту сазвучност, семантички ово решење не може сматрати адекватним, јер не одражава Његошеву мисао:

Это не едино, черногорец,
если я иначе рассуждаю. [ЛСМ с. 86]

1.3. Игуман Теодосија Мркојевић отворено говори беглер-бегу да Црногорци немају поверење када им се 'турска вера дава', тј. не верују турској речи:

Тисућу им задавали вјера –
фајде није, доћ никако неће. [ШМ 1003–1004]

Корнилов даје неуобичајено преводилачко решење – одлучује се за коловијалну варијанту именице *тысяча* – *тыща*, што може бити оправдано и због структуре стиха (један је слог мање и ритам јамба) и стилски (у дијалогу, дакле усменом разговору, то је допуштено). Уз то се задржава оригинална Његошева именица у иницијалној позицији стиха:

Тыщу раз хотя бы поклонитесь,
пользы нет – не придут сюда они. [ССМ с. 200]
Мраморнов переводом достиже сазвучност са оригиналом:
Хоть бы тысячу имели заверений,
не пойдут, пустое это дело. [ЛСМ с. 88]

Наравно, речи *задавати* и *заверение* припадају различитим врстама речи и имају потпуно различито значење, међутим, цео стих је пренет успешно, чему доприноси исти префикс (*за-*) са струјним звуком з.

1.4. Уз ручак двојица кадија, или како би Његош рекао – два кадије Бошњака, поју уз тамбуре:

Сулемане, Орканови сине,
красна дара којим нас обдари
кад нам даде кључа од Европе; [ШМ 1046–1048]

Иако је тешко пренети Његошеву поезију 1047. стиха, оба преводиоца успешно користе глагол *преподнести* '1. торжественно поднести, вручить кому-л.' (РРЈ III 1983: 381–382), а Мраморнов чува и оригиналну инверзију:

Сулейман, сын Орхана, который
преподнес нам прекрасный подарок,
подарил нам ключи от Европы. [ССМ с. 201–202]
Сулейман, наследный сын Оркана,
ты прекрасный преподнес подарок,
подарил ключи нам от Европы! [ЛСМ с. 91]

1.5. Први кадија кроз песму даје врхунску оцену турске моћи, дочарава страх и трепет који представља за покорене народе:

Мухамеде, Свечев имењаче,
сједи Свецу уз десно кољено,
а остави нама баљумеца
којим Стамбол велики потурчи;
падиша си и цар над царима
кад ти једре по суху ђемије,
кад тутуном окади Софију;
ти ћеш живјет док Турчина траје,
привиђат се влашкој гаталици
до последњег дана кијамета –
дао си им јаде неизброј'не
и угнао воду у ушима. [ШМ 1065–1076]

Овде бисмо додали и версолошку напомену у вези са преводом наведеног сегмента на руски језик.

За превод Његошевих *падиша си* и *окади* (дакле, у првом примеру се помоћни глагол налази у постпозицији, а у другом је заменица *ти* елидирана), Корнилов се одлучује за *ты падишах* и *окадил ты*, а Мраморнов за *падишах ты* и *ты окадил*. Оба решења су, наравно, у реду, али нам се чини да је у овом типу стиха увек боље употребити инверзију, јер савремени руски језик, за разлику од српског, не поседује друга (аналогна) језичка средства која би пренела архаичност и сликовитост оригинала.

Такође, наредни стихови илуструју једну специфичност руске транскрипције. Централна фигура ислама, пророк Мухамед, на руском језику се пише на различите начине – *Мухаммед*, *Магомет*, *Магомед*, *Мохаммед*, *Мухаммад* итд., између осталог је то повезано и са чињеницом да се у арапском

писму самогласници обично ортографски изостављају, па су могуће варијанте. Управо то је посведочено у преводу – Корнилов се одлучује за варијанту Магомет, а Мраморнов за мање уобичајену Магомед (сугласници [д] – [т] представљају пар по звучности–безвучности):

Славься, Магомет, тезка святого,
сядь по правую руку пророка
и оставь свои балюмезы,
которыми Стамбул отуречил;
ты падишах и царь над царями,
твои парусники шли посуху,
табаком окадил ты Софию.
Ты живой, пока жива Турция,
и гяурской прорицательнице
до Страшного суда будешь сниться;
столько беды принес ты гяурам,
и с тех пор им деваться некуда. [ССМ с. 202–203]

Магомед, пророка имя носишь,
сядь по правую пророка руку
и открой нам тайны и секреты,
коими Стамбул ты отуречил;
падишах ты и царь над царями,
посуху на кораблях ты плавал,
табаком ты окадил Софию.
Будешь жить всегда в сердцах турецких,
будешь влашской ведьме ты являться
до конца, до светопреставленья;
потравил гяуров ты бессечно,
и заставил их себя бояться. [ЛСМ с. 92–93]

1.6. Кнез Лазо Богдановић даје свој коментар на гоњење пећког патријарха:

Зли су Турци, пашо, безлијека.
Куку томе од кога сте јачи –
њему дана не свиће бијела,
но сте гори од куге свакоје. [ШМ 1132–1135]

Да би постигао интензитет Његошевог текста и превео израз *куга свакојака*, Корнилов користи хендиадис као стилску фигуру и фразеолошки жанр – *(и) чума и зараза*:

Против злобы турок нет лекарства.
Плохо тем, кого турки сильнее;
света белого тем не увидеть,
вы страшней и чумы и заразы. [ССМ с. 205]

Издвојени сегмент садржи стални епитет *дан бијели* који се у српском језику користи са глаголом *(не) свитати* и укључује се у ширу фразеолошку структуру идиома; преводиоци се у руском такође одлучују за стални епитет *белый (божий) свет* (РХСФР II 1980: 385) који се у руском користи са глаголом свршеног вида *(не) увидеть*, дакле такође са негацијом.

Додаћемо да Мраморнов успешно преводи наведени сегмент средствима савременог руског језика:

Турки злы, лекарства от них нету.
Гроб тому, кого они сильнее;
света белого он не увидит,
хуже той чумы нет во всем мире. [ЛСМ с. 96]

1.7. Истаћи ћемо културолошку паралелу посведочену у *Шћепану Малом* у вези са заклетвама. Караман-паша дукађински одговара: *Није, кнеже, тако ми Курана*, [ШМ 1136]; *Кнез, готов я поклясться Кораном*, [ССМ с. 205]; *Нет же, князь, клянусь святым Кораном*, [ЛСМ с. 96]. Дакле: Његош користи титулу *кнез* (Долгоруков је *књаз*) за означавање дужности Лаза Богдановића (*кнез* је у Црној Гори био представник власти), и, што је занимљивије, Корнилов је у руском задржава. Мраморнов ту дистинкцију не прави.

У даљем разговору представника црногорског и турског табора прото Јован Аврамовић на питање Осман-паше везира босанског одговара такође користећи заклетву: *Не везире, четверо ми поста!* [ШМ 1296].

Овде ћемо цитирати Р. Маројевића који наводи да „коментар изискује синтагма *четверо по́ста(х)* у саставу заклетве као фразеолошког жанра. Тај се израз данас поима онако како га је објашњавао Јевто М. Миловић: '*Четверо ми постах* – то су Божићни пост, Велики пост, Петров пост и Великогоспођински пост. Божићни пост траје шест седмица пред Божић, Велики пост седам седмица пред Ускрс, Петров пост пет седмица пред Петровдан, а Великогоспођински пост двије седмице испред Велике госпође' [Миловић 1965: 325] (трајање постова је непрецизно; поред тога, апостолски

пост, тј. пост пред Петровдан, зависи од покретних празника). / Послије нашег објашњења 'тамног мјеста' – значења израза (ак.) *часне двоје поста(х)* у *Горском вијенцу* [види подробно у Маројевић 2005: 485–515] – савремено схватање о четири вишедневна поста мора се кориговати старим односно изворним: то су два велика или часна поста – *Велика четрдесница* и *Страсна седмица* (данас саставни дјелови јединственог Васкршњег поста), и два мала поста – *Божихни* и *Апостолски*, по традицији која сеже до типика Светог Саве (*Великогоспођински* пост се није тада, а ни до тада, ни постио)" (Маројевић 2021: 121–122).

Дакле, наведена заклетва је изразито културолошки обојена, граматички нестандардна (у савременом језику бисмо рекли *четири ми поста*) и семантички сложена. Стога је донекле објашњиво погрешно тумачење стихова у оба руска превода: *Нет, визирь, знаем лишь мы четверо*. [ССМ с. 211]; *Мы лишь четверо об этом знаем*. [ЛСМ с. 104].

1.8. На грађи пева јасно се види да се у турској војсци поштује хијерархија и ко је доносилац коначне одлуке.

Али ето румели-валиса –
он је глава и војсци и нама,
он умије свашто разумјети:
нека чини што за боље нађе –
ми смо дужни слушат' и мучати. [ШМ 1322–1326]

Руски превод је поетичан и течан, оба преводиоца се одлучују за повратне глаголе *разобраться* и *повиноваться*, Корнилов у последњем стиху у постпозицији остварује риму:

Но надо выслушать сераскира –
он возглавляет и нас и войско,
он сумеет во всем разобраться;
пусть поступает, как сочтет нужным,
наш долг молчать и повиноваться. [ССМ с. 212]

Но послушать надо сераскира –
предводителя всех нас и войска,
он сумеет во всем разобраться;
как он скажет, так и будем делать,
мы должны повиноваться молча. [ЛСМ с. 105]

1.9. Беглер-бег размишља о предлогу црногорских посланика и говори:

Чим ћемо се показат Турцима,
од којијех цио свијет трепти?
Чим ћемо се показат свијету?
Чим ћемо се показат девлету? [ШМ 1342–1345]

За превод крњег инфинитива *показат* у три суседна Његошева стиха, Корнилов користи глагол *предъявить* у 1.л. множине. Речник га семантизује ‘показати, представити као потврду нечега’ (РРЈ III 1983: 374–375), и семантички и стилски представља одлично преводачко решење – фокус целог сегмента је и у руском управо на овом глаголу.

Корнилов оставља Његошове именице *свет – devlet* и постиже женску риму, која у руском звучи још постичније јер је звуковно понављање у оригиналу слабије изражено због ијекавског рефлекса јата у првом цитираном стиху.

Что же тогда мы предъявим туркам,
перед которыми мир трепещет?
Что мы предъявим целому свету?
Что предъявим нашему девлету? [ССМ с. 213]

Мраморнов се у прва два случаја такође одлучује за наведени глагол (у последњем стиху задржава оригинални Његошев), али и за предлог *пред* (уместо књижевног *перед*), чиме се стих сажима за један слог и постиже ефекат архаизације:

Что же мы тогда предъявим туркам,
перед которыми весь мир трепещет?
Что же мы тогда предъявим миру?
Что девлету нашему покажем? [ЛСМ с. 106]

1.10. Његош у више стихова показује турску перцепцију света, нарочито изражену код великодостојника на високој функцији у империји. Тако беглер-бег први сматра да турскоме султану припада читав свет и да је он вољан да ради што му се прохте, пред Богом и људима је то сасвим оправдано:

унапријед да сањат не смију
о другоме цару до једноме,
који држи свијет у рукама [ШМ 1358–1360]

Да би делимично пренео сликовит Његошев српски језик средине XIX века, Корнилов користи лексику карактеристичну за високе језичке стилове – *иные, ежели, отныне*, а за поетизацију користи инверзију. То је посведочено у наредним стиховима, тачније, у целом разговору турског великодостојника и црногорског монаха. Мраморнов се у појединачним случајевима такође одлучује за таква стилски маркирана решења.

чтобы отныне им и не снились
иные цари, кроме султана,
который мир в своих руках держит... [ССМ с. 213]

чтоб цари иные им не снились,
кроме правоверного султана –
он весь мир в своих руках содержит... [ЛСМ с. 107]

1.11. Беглер-бег даље објашњава колика је моћ султана:

да му дође у султанску главу,
са помоћом турскога Аллаха,
може бацит свијет да му прсне [ШМ 1362–1364]

Према савременој српској књижевној норми облик би био *помоћу* (турскога Алаха) и без предлога *са*.

И у преводу ових стихова посведочене су горенаведене стилске карактеристике:

ежели вздумается султану,
с помощью турецкого аллаха
мир он может расколоть вот так же, [ССМ с. 213]

Одлика преводилачко-уметничког стила Олега Мраморнова је трансформација редоследа стихова у односу на Његошев оригинал (то смо закључили у претходним радовима на материјалу превода *Шћепана Малог* (види Бајовић и др. 2023) и посебно *Луче микорокозма* (види Бајовић 2023)), а посведочена је и у следећим стиховима:

С помощью турецкого аллаха,
может наш султан, коль пожелает,
сделать так, чтоб весь мир раскололся, [ЛСМ с. 107]

1.12. Према мишљењу беглер-бега првог, велика је и моћ турске вере:

Вјеруј вјери која се не ломи,
која земљу са небесима веже. [ШМ 1415–1416]

Превод на руски не представља сложен преводилачки задатак – преводиоци задржавају изведенице од основе *вер-*:

Доверься вере несокрушимой,
что связала с небесами землю. [ССМ с. 215]

Веруй верою несокрушимой,
она связывает землю с небом. [ЛСМ с. 110]

1.13. У даљем разговору са Теодосијом Мркојевићем беглер-бег износи своје становиште, које би се према савременим схватањима могло сматрати империјалистичком тезом:

Цио свијет Богу принадлежи
а Бог га је силни даровао
својој сјенки и свом намјестнику,
правосудном калифу Мустафи,
па по бож'јој и султанској вољи [ШМ 1424–1428]

Корниловљев превод је изашао у совјетско доба и лексема *бог* се према правописној норми писала малим словом, док Мраморнов користи савремени узус и у свим случајевима је пише великим словом, и то не само именицу *Бог* него и придев *Божий*. (Према савременом руском правопису лексема *бог* пише се малим словом.). Такође, у односу на Корнилова чешће користи лексему *Господь*. Све наведене одлике посведочене су у наредним стиховима:

Весь этот мир принадлежит богу,
а даровал его бог всесильный
своему наместнику и тени,
Мустафе, праведному калифу;
по воле божьей и султановой [ССМ с. 216]

Бог владеет целым этим миром,
даровал его Господь всесильный
своему наместнику и тени –
Мустафе, великому калифу
правосудному, по Божьей воле [ЛСМ с. 110–111]

1.14. Наравно, беглер-бег као високи турски великодостојник не може да не помене златни тренутак Османске историје – освајање Цариграда 1453. године и пад Источног римског царства.

покоритељ Грка и Стамбола,
султан силни, коме неј’ма пара. [ШМ 1471–1472]

Кратким екскурсом у историју прокоментарисаћемо издвојене стихове. *Покоритељем Грка и Стамбола* беглер-бег назива султана Мехмеда II и истиче његов значај у историји Османске империје – султан је за њега силан и јединствен у својој снази и моћи. Османлије су под његовим вођством освојиле престоницу Источног римског царства – Константинопољ (познат и под словенизираним називом Цариград) 29. маја 1453. године, након опсаде која је отпочела 7. априла исте године. Падом Цариграда срушено је православно Источно римско царство.¹ У част освајања Цариграда, султан је добио надимак Фатих (у преводу са арапског ‘освајач’). Беглер-бег у поменутом стиху становнике Источног римског царства назива Грцима, иако су они сами себе именовали Ромејима, што је грчки назив за Римљане. Матерњи језик већине становништва јесте био грчки, али су Источно римско царство, поред Грка, насељавали и други народи. Своју престоницу су називали Други Рим, Нови Рим, потом Константинополис, а често само Град (грч. πόλις). Данашњи назив Истанбул потиче од грчког израза εις την πόλιν (у изговору [еис тин полин], са значењем: ‘у Град’; ‘ка Граду’). Стамбол и Стамбул су варијанте словенизираног назива – Стамбол је назив који се користио у српском језику и на словенским територијама Балкана под османском управом, док се у руском језику некадашња престоница Источног римског царства, а данашњи најпознатији турски град назива Стамбул.²

Оба руска преводиоца користе адекватна језичка средства којима преносе карактеризацију султана Мехмеда II Освајача као најјачег, најмоћнијег, јединственог, који се ни са ким не може поредити. За разлику од Његоша који користи облик позитива придева (одређени вид) *силни*, Корнилов употребљава сложеницу *всесильный* са првом компонентом *все-* која доноси значење суперлативности, док Мраморнов уводи суперлатив *сильнейший* са суфиксом *-ейш-* који може имати и елативно значење (особина у високом степену). Да би остварио силабичку структуру стиха, Мраморнов додаје присвојну заменицу *наш*.

покоритель греков и Стамбула –
султан всесильный, нет кому равных. [ССМ с. 218]

1 Више о паду Цариграда: Острогорски 1993: 525–530.

2 Више о називу града видети у Радић 2011; Мантран 2022.

покоритель греков и Стамбула,
наш султан сильнейший, несравненный. [ЛСМ с. 113]

1.15. Црногорски слободарски дух се не уклапа у турски приступ према коме:

него слаб’ји мора поклекнути:
пред великом силом Османовом
Исток паде а Запад се тресе;
од нашега силнога ударца
каква људска падоше страшила – [ШМ 1561–1565]

Поетски је наведени сегмент веома успешно пренет на руски језик. Наравно, за преводиоце је лакши преводилачки задатак уколико стихови нису културолошки обојени:

но, однако, покорится слабый.
Перед великим войском Османа
пал Восток, содрогается Запад;
от нашего мощного натиска
рухнули такие страшилища! [ССМ с. 221]
впрочем, покоряется лишь слабый.

Пред великим воинством Османа
пал Восток, давно трепещет Запад.
Под ударом нашим всепобедным
рухнули мощнейшие твердыни. [ЛСМ с. 117]

1.16. Даље, у контексту турске силе и освајања, беглер-бег први помиње Родос и пита игумана Теодосију Мркојевића:

јеси л чуо стари калуђере
како смо им Божић честитали? [ШМ 1587–1588]

Беглер-бег користи иронију да искаже своје ликовање због турског освајања Родоса на Божић 1522. године. Овај стих такође захтева коментар заснован на историјским чињеницама. Након исцрпљујуће шестомесечне опсаде, крајем новембра, султан Сулејман Величанствени је грађанима Родоса у замену за предају понудио мир. Алтернатива предаји били су смрт и ропство уколико Турци буду приморани да силом заузму град. Споразум о

предаји склопљен је 21. децембра 1522. године. У њему је султан гарантовао неповредивост хришћанских богомоља и слободан пролаз витезовима, браниоцима Родоса. Међутим, четири дана касније, 25. децембра, на Божић, јањичари су упали у град. Главна мета била им је Црква Св. Јована, седиште витезова Реда Св. Јована – бранилаца Родоса, коју су дивљачки оскрнавили и разорили. Са црквеног торња позивали су на молитву и објављивали своје „сјајно” заузеће Родоса, док је са торња Св. Николе одзвањала турска музика. Убијали су сваког ко би покушао да им се супротстави, скрнавили гробове витезова, плували на крстове или их вукли по блату. „Све се то догађало ујутро на Божић, у вријеме када је папа Хадријан у цркви св. Петра у Риму служио мису” (Von Hammer 1979: 352–352). У свести беглер-бега, чињеница да су се описани крвави догађаји на Родосу одиграли управо на један од два највећа хришћанска празника – Божић, означава не само победу Османлија над витезовима – браниоцима Родоса већ и победу ислама над хришћанством и он не пропушта прилику да својим речима испровоцира игумана.

Оба преводиоца на руски језик проналазе адекватно преводилачко решење:

Старый монах, ты, наверно, слышал,
как с Рождеством мы их поздравили? [ССМ с. 221]

Не слышал ли ты случайно, старый,
как мы с Рождеством их поздравляли? [ЛСМ с. 118]

1.17. Наредни стихови представљају квинтесенцију турског погледа на свет – свака радња султанова је оправдана – пророк је Турцима земљу даровао, а небеса отворио. Наводимо шири контекст из којег се види како беглер-бег перципира место султана и сопственог царства у своме времену:

цар најјачи може л слијеп бити,
којему су очи ка два сунца
а још[т] даље но два сунца виде?
Па у оба да је слијеп ока,
ко би смио рећи да је слијеп?
Каква злобна да поричу уста
правосудне исламске калифе,
којијема Куран допуштава
свашто чинит што им срце жуди?
Зло и добро – све им једно бива:
зло њихово Бог за добро прима –
Бог је њима то допушта самим

све за хајтер старога 'ације,
Великога нашега Пророка,
који земљу дарова Турцима
а за Турке отвори небеса. [ШМ 1635–1651]

За превод прилога *једно* из 1644. стиха оба преводиоца се одлучују за прилог *едино* (горе су наведене његове семантичке и стилске одлике), што представља одлично преводилачко решење.

Ты кого назвал слепым, отшельник?
Слеп ли могущественный властитель,
если глаза его как два солнца
и видит он дальше, чем два солнца?
Да будь он и слеп на оба глаза,
кто, что он слеп, сказать осмелится?
Что за злобные уста ругают
справедливых исламских калифов,
которым разрешено Кораном
делать все, что угодно их сердцу?
Что зло, что добро – для них едино,
их зло за добро примет всевышний;
он позволяет им все на свете
во имя давнего паломника,
пророка нашего великого,
который туркам даровал землю
и небеса отворил туркам. [ССМ с. 225]

Горе смо такође навели да се централна фигура ислама, пророк Мухамед, на руском језику пише на различите начине – *Мухаммед*, *Магомет*, *Магомед*, *Мохаммед*, *Мухаммад* итд. и да је то повезано и са чињеницом да се у арапском писму самогласници ортографски изостављају. У преводу Мраморнов задржава Његошево *велики наш пророк*, али уместо Његошеве *заменице који* (и Корниловљеве *который*) уводи једну од варијанти имена пророка – *Мухаммад* (у претходно анализираним стиховима одлучио се за такође малоуобичајену варијанту *Магомед*):

Ты кого назвал слепым, пустынный?!
Слеп могущественнейший властитель,
чья глаза похожи на два солнца
и кто видит дальше, чем два солнца?

Будь он даже слеп на оба глаза,
 что ослеп он, кто сказать посмеет?
 Чьи там злобные уста позорят
 справедливейших владык исламских,
 коим сам Коран позволил делать
 все, что только им на сердце ляжет?
 И добро, и зло – для них едино,
 зло их за добро Всевышний примет;
 позволяет Он им все на свете
 по заслугам праведного мужа,
 нашего великого пророка;
 туркам землю даровал Мухаммад,
 небеса он отворил для турок. [ЛСМ с. 123–124]

1.18. Одговор Теодосије Мркојевића недвосмислено говори да такво понашање мора довести до логичних последица и пропасти; наредни стихови представљају врхунац монашке мудрости и српског песништва:

И будале многе то вјерују
 да је дошло с неба допуштење
 султанима да брат брата коље,
 отац сина а син оца гуши,
 те је Сарај поста мучилиштем
 самом себи, сваком кога може,
 те му провре на седмеро врата
 крв ђетињска и крв мучитељска –
 е то каже, честити валису,
 што је ваша вјера наопака! [ШМ 1653–1662]

Тешко је објаснити зашто се за Његошев израз *да брат брата коље* (не каже се не кога се конкретно мисли!), Корнилов одлучује за превод *брату султана убиваць брата* (што је историјска конкретизација која упрошћава Његошеву мисао):

И немало глупцов поверило,
 будто с неба пришло дозволение
 брату султана убиваць брата,
 отцу сына, сыну родителя,
 так и стал дворец местом для пыток
 и для вас самих, и для всякого,

из семи ворот льют ручьи крови
и ребяческой и палаческой.
Это все, валис достопочтенный,
говорит, что ваша вера злая. [ССМ с. 225–226]

Мраморнов даје одлично преводилачко решење – и семантички, и поетски, и стилски – *чтоб брат брата гробил* (даје сажет облик везника *чтобы – чтоб*, чиме се стих сажима за један слог и тиме остварује петостопни трохеј (руски: хорей)):

Многие глупцы такому верят,
будто с неба пришло повеленье
для султанов, чтоб
брат брата гробил,
чтоб отец убийцею был сына,
сын отца прикончить мог в серале;
стал мучилищем дворец султанский,
из семи ворот льют реки крови,
кровь детей с палаческой смешалась.
Это все, валис достопочтенный,
говорит, что ваша вера – злая. [ЛСМ с. 124]

1.19. Однос српскога народа Црне Горе према Турцима најбоље је посведочен у песмама народних кола. Турци су *зли, клети, враж'ја сила мах узела, на све стране ужас сије; бјеснило их бешчовјечно на злочинство њино стеже* итд.

Наводимо најупечатљивији пример из кола:

Турчин плъуском на нас удри –
с'јече, вјеша, роби, пали:
природна га злоћа води
а освета гони стара
варварскога свога срца
на нас злобу да искали
и свободе дично име
гадном ногом да замаара. [ШМ 2139–2142]

Турок налетел, как буря, вешал, жег, рубил, гнал
в рабство
злость врожденная толкала вместе с мезтью

окаянной,
было варварское сердце на палачества гораздо,
имя чести и свободы враг попрали ногой поганой. [ССМ с. 246]

Колет враг, палит и рубит, турки с воем
напирают,
варварского сердца злобу на нас, горцах,
вымещают,
злость природная ведет их, месть им не
дает покоя,
и свободы нашей им топчут грязною
ногою. [ЛСМ с. 154]

1.20. Сердар Јово Петровић говори:

Ми смо у рат довијек с Турцима –
јошт се никад мирили нијесмо,
нити ћемо док је од нас трага; [ШМ 2708–2710]

Оба преводиоца се одлучују за удвајање глагола *мири́ться* на руском,
у другом стиху са префиксом *по-*, дакле свршеног вида.

Мы все время воюем с турками,
и никогда с ними не миримся,
и не помиримся, пока живы; [ССМ с. 271]

Мраморнов у свом уметничком духу даје занимљиво преводилачко
решење – прилог *испокон* у иницијалној позицији стиха, који речник наво-
ди само као компоненту фразеолошке јединице *испокон веку (веков)* (РРЈ I
1981: 683), што се свакако може сматрати преводилачким околионализмом:

Испокон мы с турками воюем,
никогда мы с ними не мирились,
и не помиримся, пока живы; [ЛСМ с. 192]

1.21. У ширем контексту такође наводимо разговор књаза Долгоруко-
ва с игуманом Теодосијом Мркојевићем о Турској империји, као сведочан-
ство почетка пада царства. Књаз говори:

Није Турчин оно што је био,
но је грдно на нос посрнуо;
а сачувај Боже да је оно

што се једном о њему збораше;
да му кола у глиб не падоше,
већ би свијет црњи пака био. [ШМ 2730–2735]

Израз *кола у глиб не падоше* представља Његошев фразеолошки ока-
зионализам.

Међутим, овде ћемо првенствено обратити пажњу на српску фразео-
лошку јединицу *на нос посрнути* ‘бити поражен, изгубити моћ, настрадати’
и преводилачка решења на руском. Дакле, Корнилов се одлучује за фразе-
ологизам *повесить/вешать нос* (разг. шал.) ‘објесити/вјешати нос (главу),
покуњити се, увриједити се, бити потиштен’ (РХСФР I 1979: 741):

Нынче турок не тот, что прежде,
потерял кураж и нос повесил;
спасибо богу, что не остался
турок таким, каким был некогда;
не отвернись от турка удача,
стал бы белый свет наш черным адом. [ССМ с. 271]

Мраморнов се такође одлучује за фразеолошку јединицу са компонен-
том *нос – утереть нос кому* (прост.) ‘дати по носу, натрљати (обрисати) нос
кому; надмашити, прешишати кога’ (РХСФР I 1979: 741):

Нынче турок уж не тот, что раньше,
нос ему утерли хорошенько,
сохрани нас, Боже, от тех турок,
каковыми Ты их раньше создал;
а не измени удача туркам,
белый свет давно б стал черным пеклом. [ЛСМ с. 193]

Наравно, ниједно од ових преводилачких решења се не може сматра-
ти адекватним и једино се могу објаснити жељом преводилаца да и на ру-
ском употребе фразеологизме са компонентом *нос*. Међутим, семантички ни
у најширем обрису немају подударана с оригиналом.

Успешно преводилачко решење представља контраст који дају оба
преводиоца у последњем стиху разматраног сегмента *белый свет – черный
ад (черное пекло)*.

1.22. Игуман одговара књазу Долгорукову:

Крај имаде куга и зло свако,
а да краја не бише имали,
цијели би свијет поморили

те би земља постала пустиња
да се по њој дивља стада шире. [ШМ 2736–2740]

И чуме конец, и злу любому
наступае, а не наступио бы,
целый свет они бы уморили,
и стала бы земля пустынею,
лишь стада бы дикие плодились. [ССМ с. 271–272]

Овде ћемо дати транслатолошку напомену у вези са преводом на руски Олега Мраморнова. Иако се у ширем контексту реплика игумана Теодосије Мркојевића односи на Турке и њихова злодела, „цијели би свијет поморили” – куга и зло свако, а не Турци, како стоји у преводу:

И чуме, и злу конец бывает,
если б это без конца все длилось,
целый мир бы турки уморили,
стала бы земля тогда пустыней,
там стада бы дикие водились. [ЛСМ с. 193]

1.23. Прото Јован Аврамовић говори: *Баи су Турци слијепе будале* [ШМ 3095]; *Эти турки как дурни слепые* [ССМ с. 285]; *Эти турки – дураки слепые* [ЛСМ с. 213], а поп Андрија Ђурашковић додаје: *Гордост сл'јена јесте душа турска* [ШМ 3102]; *в их душе одно слепое чванство* [ССМ с. 286]; *гордость ослепила душу турок* [ЛСМ с. 214]. Однос Црногораца према Турцима је неспоран, Његош то преноси у репликама већине јунака.

Теодосија Мркојевић говори Пеју Мадару који жури у Скадар да пренесе одговор Црногораца (Његош даје главну цивилизацијску паралелу: Руси – браћа, Турци – ђаволи):

Ти на уста поздрави везира
и кажи му чисто и открито:
Црногорци жељет не умију
са Турчином мира ни љубави,
добра турског никако не хоће,
а од зла се не плаше турскога.
Јошт му и то придодај Мадаре
да су Руси наша родна браћа –
неј'ма силе у свијет никакве
која би нас могла разбра[т]ствити;

па да нама ни браћа нијесу,
него да су из пакла ђаволи –
опет су нам милији но Турци. [ШМ 3152–3164]

Превод на руски је веома поетичан, јасну мисао игумана Теодосије
Мркојевића је лако пренети:

На словах поприветствуй визиря,
скажи ему честно и открыто:
не хотят с турками черногорцы
ничего – ни любви и ни мира;
им не нужно милости турецкой,
не страшно турецкой немилости.
И еще скажи, Мадьяр, визирю,
что русские нам родные братья,
что на свете силы не сыщется,
которая бы нас рассорила.
Да и не будь они нам братьями,
будь они из ада дьяволами,
были б нам они милее турок. [ССМ с. 288]

На словах ты визиря приветствуй
и скажи ему открыто, ясно.
Черногорцы не хотят ни мира,
ни любви – такие уж упрямы;
милостей турецких не желают,
зла турецкого не устроятся.
И еще, Мадьяр, скажи визирю:
русские для нас – родные братья,
нет на свете силы, что могла бы
наше братство крепкое разрушить.
Пусть бы и не братья они были,
а исчадья адские и черти,
были б нам они милее турок. [ЛСМ с. 217]

1.24. Последње, пето дејствије представља кулминацију спева и садржи значајан материјал посвећен разматрању теми. Представници турског табора у Скадру разговарају о томе колико је људства погинуло, а малена Црна Гора није покорена: *што се с нама сав свијет калижи, ђе се наше силе изломише на хајдучком једноме гњијезду*. [ШМ 3485–3487]; *и мир вправе над*

нами смеяться, что потерпели поражение в каком-то гайдуцком гнездовии. [ССМ с. 303]; и не раз над нами посмеются, что теперь мы терпим поражение от гайдуков в этом их гнездовье. [ЛСМ с. 237]; бих волио, радије прегнуо, врело гвожђе дохватит зубима, но на Црну Гору ударити [ШМ 3494–3496]; я охотнее согласился бы взять зубами сталь раскаленную, чем на Черную Гору двинуться [ССМ с. 303]; проще раскаленное железо мне на зуб попробовать, чем двинуть в скалы Черногории зловредной [ЛСМ с. 237]. Мехмед-паша скадарски додаје веома сликовито: кад те ћера – утећ му не можеш, кад ти бјежи – виђет га не можеш, удара ти – откуд се не надаш, крије ти се – зазрет га не можеш, кад помислиш да си га добио – од њега се надај погибији. [ШМ 3840–3845]; откуда появятся, не знаешь, за ними бежишь, их не увидишь, если спрячутся, найти не можешь; когда ты считаешь, что схватил их, ты ближе всего к своей гибели [ССМ с. 315]; убежать от них никак не можешь, а откуда явятся, не знаешь, станешь их преследовать – не видно, спрячутся – найти их невозможно; когда ты считаешь, что настиг их, в этот миг и ждет тебя гибель. [ЛСМ с. 254–255].

1.25. Основни дијалог у коме Његош такође даје сликовит приказ стања у империји (а радња спева се дешава у другој половини XVIII века) јесте разговор између Мехмед-паше скадарског и имама Хусеина у четвртном јављењу петога дејствија.

Мехмед-паша говори:
 Давно ли се нама окренуло –
 тек султани наши утекоше
 са престола у харем несрећни,
 тек почеше копати бунаре
 у одаје у своме харему
 и сасипат рушпе у бунаре,
 на њих лежат и ноћу и дању,
 караулу чувати рушпама,
 тек султани на Коран пљунуше,
 сташе дријет вино и ракију
 те посташе безумне бекрије.
 Куд ће веће на свијет лудости
 но учини баш у наше доба
 мер’аметли падиша Мустафа:
 рат објави силноме Москову –
 рат објави, па га заборави,
 но окупјај паше и везире
 од цијела његовога царства

на огледу махнитој Хадици
кога ће му сестра бегенисат –
шеснаест је пута окупљао
сву господу своју на огледу,
шеснаест је пута удавао
своју сестру једном за другијем;
Москов дивно познаде падишу –
навали му са свакоје стране,
на мору га – на суху утуче
и ухвати Турке за вилице. [ШМ 3632–3659]

Дакле, Мехмед-паша критикује султане и наводи узроке тога пада – сладострашће, лењост, љубав према новцу, употреба алкохола. Посебно наглашава да се падишах Мустафа више бавио периферним стварима (удајом сестре), него непромишљено објављеним ратом против Русије – Москов га је прозreo и ударио у слаба места – *ухватио Турке за вилице*.

1.26. Одговор имама Хусеина је прави свештенички – нада се у молитву у џамијама, минаретима и богомољама широм царства:

Ја се уздам, драги господаре,
у стотину педесет џамија,
у два пута толико мунара,
у пет пута толико другијех
богомоља што су у Стамболу:
све су ово царске задужбине,
свуд се овдје права вјера слави,
непрестано и дневи и ноћи
уз сваку се ријеч припијева
турски Аллах и Пророк Велики – [ШМ 3660–3669]

Његошеве стихове (од 3661. до 3663) који садрже набрајање и конструкције са предлогом у у иницијалној позицији стиха (анафора), преводиоци на руски нису могли да саобразе са предлогом *на* (јер стилски не би одговарало – било би пренаглашено), међутим, успешно су пренели поетику и мисао имама Хусеина о величанствености праве вере и мноштву места у којима се она прославља. Занимљиво је да Корнилов у руском оставља именицу *задужбина*, што је оправдано, руски извори је наводе као србизам:

Полагаюсь, господин дражайший,
на все полторы сотни мечетей

и на дважды больше минаретов
и без числа иных богомолий,
что поставлены в нашем Стамбуле.
Все это султана задужбины,
всюду там правую веру славят
без перерыва днем и ночью;
и обращено каждое слово
к аллаху и к нашему пророку. [ССМ с. 309]

Я надеюсь, господин достойный,
на сто пятьдесят мечетей наших,
минаретов у нас много больше
и не счесть всех мест для поклонений,
что находятся в Стамбуле дивном.
Это все построили султаны,
всюду славят правую там веру,
беспрерывно славят, днем и ночью,
чествуют повсюду там аллаха
и пророка имя именуют. [ЛСМ с. 245–246]

1.27. Даље Мехмед-паша скадарски даје кључну оцену тренутног стања у империји, дакле седамдесетих година XVIII века. Његош језичким средствима и интерпункцијом преноси очајање које га је обузело услед тог сазнања и могуће перспективе:

Султани су нам пропили вино;
наскоро ће Турци видијети
ђе султани једу крметину;
попуцаће срца у Турака,
попуцати срца од жалости –
ослачаће дину крметина,
сви ће Турци муком умукнути! [ШМ 3691–3697]

Глагол *разорваться*, посведочен такође у иницијалној позицији два суседна стиха у оба руска превода, представља одлично песничко и преводилачко решење:

Из-за вина погибли султаны;
турки увидят в скором времени,
как султаны будут есть свинину

разорвутся сердца турецкие,
разорвутся сердца от печали.
Понравится исламу свинина,
и все турки навеки умолкнут! [ССМ с. 310]

И у овим стиховима могу се запазити трансформације О. Мраморно-ва, што редоследа стихова, што оригиналног Његошевог текста:

Утопили все в вине султаны,
скоро будут заедать свининой,
сами турки в этом убедятся;
разорвутся все сердца у турок,
разорвутся от печали лютой,
как увидят, что свинина стала
выше чести, то замолкнут турки. [ЛСМ с. 247]

1.28. Следећи сегмент је врло занимљив зато што са позиција православне вере ниједно злодело не може бити оправдано. Међутим, Његошеви јунаци Турци коментаришу и правдају тровање црногорске стоке као вид борбе против непријатеља, и то уз речи да ће починиоци тог злодела седети:

уз кољено турскоме Аллаху
и његову драгоме Пророку –
кад зло ново смислити знадoste
којијем се може пакостити
противнику Табе и Курана! [ШМ 3792–3796]

За постизање ефекта архаизације текста Корнилов користи инверзију и одговарајућа језичка средства – у наведеном сегменту бисмо издвојили заменицу *кой* ‘који’ (РРЈ II 1983: 69) за коју речник наводи стилске ознаке *застарело* и *покрајински* (руски: *областное*), посведочену у инструменталу јединине *коим*, и именицу *недруги* за превод Његошеве именице *противник*, са ознаком *застарело* и *народно-поетско* за друго значење ‘противник у војној борби, непријатељ’ (РРЈ II 1983: 441).

у колен турецкого аллаха
и его пророка дражайшего,
если новое зло замыслите,
коим сумеете напакостить
недругам святыни и Корана. [ССМ с. 313]

Мраморнов архаичност постиже употребом везника *ибо* (позајмљенице из старословенског језика), карактеристичног за високе језичке стилове:

у колен турецког аллаха
и его пророка дорогог –
ибо зло придумали такое,
что напакостить им можно было
всем врагам Каабы и Корана. [ЛСМ с. 252]

Закључак

2.1. Анализирана тема је показала да се Турска империја налази у фази пада, Његош то показује у репликама јунака Турака. Беглер-бег први, као високи представник султана, о владару и царству говори искључиво у суперлативу – илустровали смо то мноштвом примера. Међутим, најреалније је бојазан за царство показана у размишљањима Мехмед-паше скадарског, који види слабљење доследности понашања сународника и спровођења тврде праве вере.

2.2. У претходним радовима посвећеним анализи Његошевог спева *Шћепан Мали* и руских превода дошло се до закључка да је језик и стил највећег српског песника веома тешко, скоро немогуће у потпуности пренети на стране језике, па и на руски. Дело одликују богат, архаичан и сликовит језик, проткан мноштвом асоцијација, дијалектизама и алузија познатих савременицима, те стваралачка сила која се огледа у репликама главних јунака.

2.3. Његош изузетно добро познаје турцизме и оријентализме (невероватан је број употребљен у спеву!), обичаје и историјске прилике. У овом Његошевом делу турцизми су најзаступљенији, као и број јунака Турака. Турцизми, а у ствари оријентализми у ширем смислу, заступљени су не само у лексици него и у фразеологији, а одражени су и древни етнокултурни концепти оријенталних народа.

2.4. Иако се руски преводи у сваком погледу могу сматрати течним и лексички богатим, наводимо одређена запажања. Историјски и архаизми су редуковани и прилагођени широј образованој читалачкој публици. Турцизми су остављени само у случајевима где је то било неопходно због структуре и значења самог сегмента текста. Руски се налазио под утицајем других туркијских језика и позајмљенице из турског читаоцу нити су блиске, нити познате, стога је већина тих лексема на руски језик пренета неутралном лексиком, дакле – на савремени руски језик.

Услед различитог развоја српског и руског језика на историјском путу неизбежна је стилска неспојивост оригинала и превода. Стога у неким стихо-

вима који садрже дубоки смисао, и нејасни су чак и савременом српском читаоцу Његошевог пева, значење и објашњење можемо наћи у руском преводу.

Такође, у раду су наведени примери погрешног тумачења текста у оба руска превода, условљеног временском, језичком и културолошком дистанцом (Његош је спев писао средином XIX, а преводи су рађени у другој половини XX и у првој половини XXI века).

Цитирана литература

Бајовић, Јелена. „Етнокултурни концепти на релацији ‘своје : туђе’ у језичкој слици света на грађи Његошевог *Шћепана Малог* и руских превода”. Научни саста-
нак слависта у Вукове дане, 51/1, 2022: 313–325.

[Bajović, Jelena. „Etnokulturni koncepti na relaciji ‘svoje : tuđe’ u jezičkoj slici sveta na
građi Njegoševog *Šćepana Malog* i ruskih prevoda”. Naučni sastanak slavista u
Vukove dane, 51/1, 2022: 313–325]

Бајовић, Јелена. „Хендиадис као фразеолошки жанр у *Лучи микрокозма* и руским
преводима”. Српски језик: студије српске и словенске, XXVIII, 2023: 227–239.

[Bajović, Jelena. „Hendiadis kao frazeološki žanr u *Luči mikrokozma* i ruskim prevodima”.
Srpski jezik: studije srpske i slovenske, XXVIII, 2023: 227–239]

Бајовић, Јелена, Василије Стоилковић, Јелена Јовановић. „Узречице као транслато-
лошки изазов (на грађи Његошевог пева *Шћепан Мали* и руских превода)”.
Зборник радова Филозофског факултета у Приштини, 53/2, 2023: 67–80.

[Bajović, Jelena, Vasilije Stoilković, Jelena Jovanović. „Uzrečice kao translato-
loški izazov (na građi Njegoševog speva *Šćepan Mali* i ruskih prevoda)”. Zbornik radova
Filozofskog fakulteta u Prištini, 53/2, 2023: 67–80]

Мантран, Робер. Историја Цариграда. Лозница: Карпос, 2022.

[Mantran, Rober. Istorija Carigrada. Loznica: Karpos, 2022]

Маројевић, Радмилко. „Фразеолошки контексти у *Шћепану Малом*”. Гласник
Одјељења хуманистичких наука, књ. 7. Подгорица: Црногорска академија на-
ука и умјетности, 2021: 105–134.

[Marojević, Radmilo. „Frazeološki konteksti u *Šćepanu Malom*”. Glasnik Odjeljenja
humanističkih nauka, knj. 7. Podgorica: Crnogorska akademija nauka i umjetnosti,
2021: 105–134]

НРРЈ: Новый словарь русского языка, толково-словообразовательный (ред. Ефремо-
ва Т. Ф.). Т. 1–2, Москва: Издательство „Русский язык”, 2000.

[Novyj slovar' russkogo ŗzyka, tolkovo-slovoobrazovatel'nyj (red. Efremova T. F.). T. 1–2,
Moskva: Izdatel'stvo „Russkij ŗzyk”, 2000]

Острогорски, Григорије. Историја Византије. Београд: Просвета, 1993.

[Ostrogorski, Grigorije. Istorija Vizantije. Beograd: Prosveta, 1993]

Радих, Радивој. „ЦАРИГРАД ИЛИ СТАНБОЛ? (Престоница на Босфору у старим
српским родословима, летописима, записима и натписима XV–XIX века)”.

- [У:] Д. Маликовић, М. Атлагић, Д. Елезовић (ур.) Живот и дело академика Богумила Храбака. Косовска Митровица: Филозофски факултет, 2011: 377–397.
- [Radić, Radivoj. „CARIGRAD ILI STANBOL? (Prestonica na Bosforu u starim srpskim rodoslovima, letopisima, zapisima i natpisima XV–XIX veka)”. [U:] D. Maliković, M. Atagić, D. Elezović (ur.) Život i delo akademika Bogumila Hrabaka. Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet, 2011: 377–397]
- РРЈ I: Словарь русского языка в четырех томах. Т. I. Москва: Русский язык, 1981.
- [Slovar' russkogo âzyka v četyreh tomah. T. I. Moskva: Russkij âzyk, 1981]
- РРЈ II: Словарь русского языка в четырех томах. Т. II. Москва: Русский язык, 1983.
- [Slovar' russkogo âzyka v četyreh tomah. T. II. Moskva: Russkij âzyk, 1983]
- РРЈ III: Словарь русского языка в четырех томах. Т. III. Москва: Русский язык, 1983.
- [Slovar' russkogo âzyka v četyreh tomah. T. III. Moskva: Russkij âzyk, 1983]
- Jozeph von Hammer. Historija Turskog (Otomanskog) carstva. Zagreb: Nerkez Smailagić, 1979.
- РХСФР I: Rusko hrvatski ili srpski frazeološki rječnik. Т. I. Zagreb: Školska knjiga, 1979.
- РХСФР II: Rusko hrvatski ili srpski frazeološki rječnik. Т. II. Zagreb: Školska knjiga, 1980.

Извори

- ЛСМ: Лжецарь Степан Малый. Драма в переводе Олега Мраморнова. Москва: Спасское дело, 2019.
- [Lzhetsar' Stepan Malyi. Drama v perevode Olega Mramornova. Moskva: Spasskoe delo, 2019]
- ССМ: Самозванец Степан Малый. Перевод В. Корнилова. [В:] Петр Негош. Горный венец. Самозванец Степан Малый. Перевод с сербскохорватского под редакцией О. Кутасовой. Москва: Художественная литература, 1988.
- [Samozvanets Stepan Malyi. Perevod V. Kornilova. [V:] Petr Negosh. Gornyi venets. Samozvanets Stepan Malyi. Perevod s serbskokhorvatskogo pod redaktsiei O. Kutasovoi. Moskva: Khudozhestvennaia literatura, 1988]
- ШМ: Шћепан Мали. [У:] Петар II Петровић-Његош. Луча микроkozма. Горски вијенац. Шћепан Мали. Основно издање. Ортографија и ортоeпија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Никшић: Будимљанско-никшићка eпархија – Београд: Друштво за неговање Његошевог дела, 2018.
- [Šćepan Mali. [U:] Petar II Petrović Njegoš. Luča mikrokozma. Gorski vijenac. Šćepan Mali. Osnovno izdanje. Ortografija i ortoepija. Redakcija i komentar Radmilo Marojević. Nikšić: Budimljansko nikšićka eparhija – Beograd: Društvo za negovanje Njegoševog dela, 2018]

Елена Байович
Сузана Стойкович

ТУРЕЦКОЕ ЦАРСТВО В ГЛАЗАХ СЕРБОВ И ТУРОК
НА МАТЕРИАЛЕ ПОЭМЫ ПЕТРА II ПЕТРОВИЧА-НЕГОША
СТЕПАН МАЛЫЙ И РУССКИХ ПЕРЕВОДОВ

Резюме

В настоящей работе рассматривается отношение к Турецкой империи в поэме Петра II Петровича-Негоша *Степан Малый*, засвидетельствованное в репликах представителей сербского и турецкого народа, а также в русских переводах Владимира Корнилова и Олега Мраморнова. В рассматриваемом периоде Османская империя находится в начале упадка, Негош это передает через высказывания своих героев. Культурологически интересным является и русский перевод, учитывая тот факт, что русский язык также находился под влиянием тюркских языков, но не турецкого (как сербский), и в значительно меньшей степени.

Ключевые слова: Петр II Петрович-Негош, *Степан Малый*, Турецкое царство, русский перевод.